

SOCIÁLNÍ A PROSTOROVÉ FAKTORY VE VZDĚLÁVACÍCH DRAHÁCH STŘEDOŠKOLÁKŮ

SOCIAL AND SPATIAL FACTORS IN THE EDUCATIONAL TRAJECTORIES OF UPPER SECONDARY STUDENTS

Dominik Dvořák¹, Josef Bernard²

¹ Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

² Sociologický ústav, Akademie věd ČR, Praha

Abstrakt

V současnosti v Česku roste podíl mladých lidí, kteří předčasně odcházejí ze vzdělávání. Naše longitudinální cenzová studie zkoumá příspěvek prostorových a sociálních faktorů k neúspěšnosti ve středním vzdělávání. Základní datový soubor tvoří záznamy školní matriky o všech středoškolácích v Česku v letech 2011 až 2023. Z jich konstruueme průběh vzdělávací trajektorie pro každého unikátního žáka. Tento dataset propojujeme s dalšími sociogeografickými údaji o obci trvalého pobytu žáka. Výsledkem je identifikace obcí, kde je zvýšený podíl žáků neúspěšných při středoškolském studiu, a popis prostorových charakteristik těchto lokalit z hlediska dostupnosti škol a oborů.

Klíčová slova: předčasné odchody ze vzdělávání; střední vzdělávání; prostorové faktory; cenzus; Česko

Abstract

The proportion of young people who drop out of school early has been increasing in the Czech Republic. Our census longitudinal study examines the contribution of spatial and social factors to upper secondary school failure. The dataset consists of school register data on all upper secondary school students in the Czech Republic between 2011 and 2023. From the register entries we construct the educational trajectory for each unique student. We link this dataset with other socio-geographical data on home municipalities of students. The result consists in the identification of municipalities with an increased proportion of failing students in upper secondary schools, and the spatial characteristics of these locations in terms of the availability of schools and fields of study.

Keywords: early school leaving; upper secondary school; spatial factors; census; Czechia

1 ÚVOD

Česká republika patřila tradičně k zemím, kde poměrně velká část populace získávala některou z forem středního vzdělávání. V současnosti však zde roste podíl mladých lidí, kteří nedokončí střední školu a odcházejí předčasně ze vzdělávání. Cílem výzkumu je popsat, jak ovlivňuje volbu střední školy a riziko neúspěchu při jejím studiu souhra prostorových a sociálních faktorů s důrazem na roli periferní polohy bydliště žáka.

2 TEORIE

Žákovské volby dalšího vzdělávání po ukončení povinné školní docházky jsou u nás i v jiných zemích dlouhodobě sledovány zejména z hlediska volby školy, oborové struktury žáků a absolventů, úspěšnosti přechodů do školy a na trh práce (Dvořák et al., 2022; Eurofound, 2014; Trhlíková, 2019) nebo průběhu studia včetně změn oborů a školy (Dvořák & Vyhnálek, 2019; Hlaďo & Šlapalová, 2018; Trhlíková, 2013). Předchozí výzkumy zdůraznily sociální podmíněnost volby typu střední školy. Pozornost byla věnována nerovnoměrné dostupnosti různých typů a oborů středního školství zejména ve venkovském a periferním prostoru (Bernard, 2018). Náš výzkum sleduje, jak sociální charakteristiky interagují s prostorovými faktory (např. poloha obce trvalého pobytu a její vzdálenost od různých středních škol) při výběru typu a oboru studia a konkrétní školy, a zejména dopad těchto faktorů na vzdělávací trajektorii a riziko předčasného odchodu ze vzdělávání.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Realizujeme cenzovou longitudinální studii založenou na sekundární analýze administrativních dat. Základní datový soubor tvoří záznamy školní matriky o všech středoškolácích v Česku v letech 2011 až 2023 (více než 14 milionů datových vět celkem). Z nich konstruujeme propojením dat napříč školními roky průběh vzdělávací trajektorie pro každého unikátního žáka. Pro všechny obce v Česku pak počítáme celkový počet studentů různých typů středoškolského studia a podíl z nich, kteří studium nedokončili. Tento dataset spojujeme s dalšími sociogeografickými údaji o obcích trvalého pobytu žáků. Data nám byla

poskytnuta v plně anonymizované podobě, která chrání osobní údaje žáků, přesto je třeba zabývat se etickými problémy spojenými s vhodnou formou publikace výsledků, mapových výstupů apod., abychom nepřispívali k reprodukci stereotypního vnímání obcí a území.

4 OČEKÁVÁNÉ VÝSLEDKY

Studie popíše, jak se v obcích s podobnými sociálními charakteristikami složení obyvatel liší volba středního vzdělání a úspěšnost při jeho dokončování v závislosti na prostorových charakteristikách obce a dostupnosti různých středních škol. Datový soubor umožňuje podrobnější analýzu podle typu studia (všeobecné vs. odborné, ukončené/neukončené maturitou), skupin oborů studia, formy studia aj. Zároveň sledujeme restarty žáků v jiných oborech a školách nebo pokračování v nástavbovém studiu. Vzhledem k rozsahu datového souboru a pokrytého období (docházelo k změnám organizace škol i území obcí) bylo náročné řešení chybějících hodnot, čištění dat a spojování s dalšími registry. Věcná zjištění budou proto k dispozici až v létě 2024 a budeme je ilustrovat na příkladu regionu Severozápad – území, kde se koncentrují sociální problémy a mladí lidé výrazně preferují odborné/nematuritní obory.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Základním limitem studie je absence dat o sociálním původu žáka na individuální úrovni, která nejsou v Česku sbírána. Ve výzkumu je částečně nahrazujeme údaji o průměrném sociálním složení obcí. V tomto ohledu je výhodou malá velikost municipalit zejména ve venkovském prostoru, kde v periferních oblastech data umožňují prostřednictvím detailní lokalizace trvalého bydliště žáka odhadovat další charakteristiky. Obecně ve studiích založených na administrativních datech jsme omezeni strukturou výchozích dat, která byla pořizována pro jiný účel. Výhodou je naopak pokrytí celé zájmové populace při relativně nízkých nákladech. Získané výsledky přispějí k diskusi o restrukturalaci soustavy oborů a sítě středních škol se zaměřením na území, kde se nedaří překonávat vysokou závislost dosaženého vzdělání mladých lidí na jejich sociálním původu.

PODĚKOVÁNÍ

Tento výzkum byl podpořen projektem Regionální spolupráce Akademie věd České republiky a Karlovarského kraje – Sociální a prostorová dostupnost středního vzdělání v Karlovarském kraji.

6 LITERATURA

- Bernard, J. (Ed.). Nic se tady neděje... *Životní podmínky na periferním venkově*. Slon.
- Dvořák, D., Simonová, J., Vyhnálek, J., & Gal, P. J. (2022). Days after choice is made: Transitions to professional and vocational upper secondary schools in Czechia. *Studia paedagogica*, 27(4), 11–43. <https://doi.org/10.5817/SP2022-4-1>
- Dvořák, D., & Vyhnálek, J. (2019). Meziškolní mobilita žáků středních škol v České republice. *Pedagogika*, 69(2). <https://doi.org/10.14712/23362189.2018.856>
- Eurofound. (2014). *Mapping youth transitions in Europe*. Publications Office of the European Union.
- Hlado, P., & Šlapalová, K. (2018). *Důvody žáků středních škol pro opakovaný přestup na jinou školu. Výzkumná zpráva pro Jihomoravský kraj*. FF MU.
- Trhlíková, J. (2013). *Předčasné odchody žáků ze středních škol: Názory pracovníků škol a úřadů práce na nástroje prevence a intervence*. Národní ústav pro vzdělávání.
- Trhlíková, J. (2019). Absolventi středních odborných škol a jejich přechod na trh práce. *Pedagogika*, 69(2), 238–251. <http://dx.doi.org/10.14712/23362189.2018.854>